

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ, ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА США

ПРИЙМА Юлія Іванівна - студентка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

КРИЖАНОВСЬКИЙ Анатолій Станіславович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-2432-5286

КАНЦІР Володимир Степанович - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-3689-4697

DOI 10.32782/EP.2021.16

Стаття присвячена аналізу регламентації презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини у правозастосовній практиці України, Великобританії та США.

Проведено комплексне порівняльно-правове дослідження виникнення, становлення, змісту (наповнення) та значення презумпції невинуватості в романо-германській (Україна) та англосаксонській (США, Великобританія) правових системах.

Проаналізовано окремі аспекти правозастосовної практики та особливостей правової регламентації платформи презумпції невинуватості у вітчизняному законодавстві та окремих іноземних держав.

Постановка проблеми

Презумпція невинуватості є однією з найвагоміших демократичних засад, які характеризують правову державу. Вона є не лише гарантією права особи на справедливий судовий розгляд її справи і правосудне рішення, а й фактично містить формулу, права особи та громадянина на виправдання та є законодавчо закріпленою гарантією цього права. Презумпція невинуватості особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, є чи не основною засадою у здійсненні кри-

мінального провадження не лише в Україні, а й у інших державах світу.

Беззаперечно, проблема дотримання правил презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини завжди була, а сьогодні залишається особливо актуальною. Цей принцип закріплений як у внутрішньому законодавстві більшості держав, так і в багатьох міжнародних нормативних актах.

У науці кримінального процесу України відсутні новітні комплексні дослідження принципу презумпції невинуватості в порівняльному аспекті. Презумпція невинуватості, закріплена в вітчизняному законодавстві, потребує ґрунтовного аналізу з урахуванням законодавчого досвіду інших держав.

На нашу думку, доцільним є процесуальний правовий моніторинг дотримання презумпції невинуватості в Україні та окремих іноземних державах, що надасть можливість більш детально дослідити місце презумпції невинуватості у світовому праві.

Стан дослідження

Традиційно склалося, що принцип презумпції невинуватості є предметом вивчення як вітчизняних, так і іноземних науковців. Окремі питання презумпції невинуватості у

кримінальному провадженні були предметом дослідження таких учених, як В. Крижанівський, А. Бойко, О. Михайленко, М. Михеєнко, В. Молдован, В. Нор, В. Камінська, Р. Рахунов, В. Савицький, М. Строгович, М. Бажанов, Ю. Баулін, В. Юрчишин, С. Яценко, Ф. Фаткуллін, Г. Юдківська, Г. Барчук, П. Пушкар, М. Шумило, О. Осауленко, В. Маляренко, Г. Мамка, П. Рабінович, З. Смітєнко, Н. Сибільова, С. Гончаренко, М. Корнеєва та інші.

У працях науковців розглядалися питання становлення, сутності та значення презумпції невинуватості у кримінальному процесі в цілому. Питання, що стосуються комплексного моніторингу цієї засади в порівняльно-правовому аспекті, зважаючи на сучасні зміни євроінтеграційного процесу та ратифіковані міжнародно-правові акти, а також законодавство іноземних держав, - досліджені фрагментарно.

Метою статті є проведення аналізу дієвості та ефективності конституційної засади під час провадження (досудового розслідування та судового розгляду), порівняння правової регламентації презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини у національному процесуальному законодавстві та окремих іноземних держав.

Виклад основного матеріалу дослідження

Презумпція невинуватості – один з найважливіших принципів демократичного кримінального процесу, який має самостійне призначення і виконує особливу, лише йому притаманну роль [1, с. 5].

Презумпція невинуватості особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, є чи не основною засадою у здійсненні кримінального провадження не лише в Україні, а й у інших державах світу. Вона закріплена у багатьох міжнародних нормативних актах і законодавстві більшості держав.

Принцип презумпції невинуватості закріплений положеннями Загальної декларації прав людини, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини та основопо-

ложних свобод та багатьма іншими нормативними актами.

Сучасні держави мають свою власну систему розслідування кримінальних правопорушень, особливу систему правосуддя. Незважаючи на те, що питання презумпції є актуальним у кримінальному процесі, досить мало уваги серед дослідників приділялось саме аналізу презумпції невинуватості у законодавстві провідних держав світу.

Для аналізу було обрано такі держави, як Сполучені Штати Америки (далі США) та Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії (далі Великобританія). Вивчення досвіду цих держав може стати позитивним прикладом для удосконалення законодавства вітчизняного у сфері здійснення кримінального судочинства й дотримання при цьому презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини [2, с. 142].

У національному законодавстві принцип презумпції невинуватості знайшов своє відображення в таких номативно-правових актах, як Конституція України, Кримінальний кодекс України та Кримінальний процесуальний кодекс України.

Відповідно до статті 62 Основного Закону України, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вини не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину [3].

Сформульовані в цій статті положення ґрунтуються на принципі презумпції невинуватості людини, відображеному в ч. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, де зазначається, що кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, поки винуватість його не буде доведена згідно із законом [4].

Принцип презумпції невинуватості, закріплений у Кримінальному кодексі України, головним чином стосується процесуальних аспектів, проте правило, яке ним закріплене, має важливе значення і при застосуванні норм матеріального права. Частина 2 статті 2 Кримінального кодексу України зазначає, що особа вважається невинуватою

у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [5].

У статті 17 Кримінального процесуального кодексу України вказується, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом [6].

Незважаючи на досконале нормативне закріплення засади презумпції невинуватості в національному законодавстві, все ж таки є недоліки в дотриманні цього принципу. В Україні презумпцію невинуватості найчастіше порушують у таких випадках: при виголошенні публічних заяв політиками і прокурорами про чийсь винуватість задовго до закінчення судового процесу, коли судові рішення, що не є обвинувальним вироком, відображає думку про винуватість особи, та під час затримання осіб, підозрюваних та/або обвинувачуваних у вчиненні злочину, і обранні щодо них запобіжного заходу [7, с. 47].

Правова презумпція, як правове явище, у правових системах США та Великобританії, займає провідне місце. Окрім презумпції невинуватості, на сьогодні не відбулося нормативного закріплення жодної іншої правової презумпції. Основні положення цього явища існують у виді рекомендацій.

Особливістю законодавства Великобританії є відсутність свого кримінально-процесуального кодексу, і, як результат, діють правові інститути, що виникли ще декілька століть тому, а саме: судочинство ґрунтується на більше ніж 300 законодавчих актах і численних судових прецедентах, які часто характеризуються архаїчністю. Наприклад, у сучасному процесі часто юристи Англії використовують «Велику хартію вільностей»

1215 року для обґрунтування права кожної людини бути судимою собі рівними [8].

Специфіка британського кримінально-процесуального права традиційно полягала, з одного боку, в тому, що його доктрина і практика давно вже виходять з наявності презумпції невинуватості як загального принципу кримінального судочинства, а з іншого - в тому, що цей принцип ніколи не закріплювався на рівні правової норми. Пояснити це можна, по-перше, відсутністю у Великобританії «писаної» Конституції (у більшості держав саме в Конституціях формулюється цей принцип, так як в Україні), - а по-друге, некодифікованістю норм процесуального права, яка, в кінцевому результаті, призвела до того, що більшість його загальних положень, в тому числі про презумпцію невинуватості, не має чітких окреслень. Про зміст, який вкладається в цей принцип британською кримінально-процесуальною доктриною і практикою, можна судити лише по прийнятими в різний час і в зв'язку з вкрай неоднаковими конкретними справами, рішеннями авторитетних судових інстанцій, у першу чергу, суду Палати лордів і Відділення у кримінальних справах Апеляційного суду. Але рішення ці характерні не тільки тим, що в них визнається загальне положення про те, що кожен обвинувачений у злочині вважається невинуватим доти, поки у встановленому законом порядку він не буде визнаний таким, але і тим, що вони дуже наочно свідчать про тенденції знаходити винятки з цього загального положення.

Така тенденція проявилася і в тому, що впливаючі із презумпції невинуватості положення про тягар доведення в кримінальному процесі Великобританії набуло своєрідного значення. Цей постулат лише в загальних рисах визнає, що у кримінальних справах обов'язок («тягар») доведення обвинувачення покладено на стороні обвинувачення, але воно допускає і суттєві винятки.

По-перше, сторона обвинувачення зобов'язана довести вину обвинуваченого лише тоді, коли останній її заперечує. Якщо обвинувачений вину визнає, то це звільняє сторону обвинувачення від обов'язку доведення вини, що може служити процесуальною передумовою для призначення по-

карання без аналізу зібраних доказів, а так само для укладення між сторонами різних передбачених угод.

По-друге, стороні обвинувачення досить довести лише наявність самого факту злочину (*actus reus*) і вини обвинуваченого в його вчиненні. Причому останнє, тобто той факт, що сторона обвинувачення має доводити наявність вини, а не захист - її відсутність, протягом тривалого часу було предметом суперечностей у судовій практиці. Лише у 1935 році у своєму рішенні Палата лордів сформулювала так зване «Правило Вулмінгтона», згідно з яким «тягар» доведення вини покладається на сторону обвинувачення. У той же час, якщо в ході розгляду кримінальної справи, за якою подія злочину і вчинення його підсудним встановлені і не оскаржуються, сторона захисту посилається на обставини, що звільняють обвинуваченого від кримінальної відповідальності, наприклад, на його неосудність, то «тягар» доведення обгрунтованості цього посилання переходить на сторону захисту.

По-третє, існують окремі категорії кримінальних справ, коли стороні обвинувачення, незважаючи на «Правило Вулмінгтона», достатньо довести лише факт вчинення певних дій. Тягар ж доведення відсутності вини стосується сторони захисту. Так, за Законом про запобігання корупції 1916 року, посадова особа, яка отримала від кого-небудь подарунок, зобов'язана довести, що її дії не пов'язані з корупцією. Аналогічно вирішується питання і в Законі про попередження злочинів 1953 року: «Особа, у якого виявлено зброю, зобов'язана довести наявність у неї права на його зберігання і носіння» [9, с. 100-101].

Сказане свідчить про те, що визнане широко і беззастережно в кримінальному судочинстві багатьох держав положення про презумпцію невинуватості у Британії, зокрема, все ще не є безумовним.

Що стосується презумпції невинуватості в американському праві, то потрібно зазначити, що у спеціальній літературі США, зокрема 6-му виданні Юридичного словника Блека (*Black's Law Dictionary*), презумпція визнається як правило, встановлене законом або судом, відповідно до якого наяв-

ність основного факту дає початок існуванню презюмованого факту, поки презумпція не буде спростована. Тобто презумпція розглядається як штучне правило, або створене судовим органом, або визначене в законодавстві [10].

Найбільший внесок у дослідження питання презумпцій у правовій системі США зробили дослідники доказового права - М. Морган та У. Тейер. Морган підкреслював, що презумпції часто відображають звичний досвід про ймовірність зв'язку між основним і презюмованим фактом. Тому, якщо сторона надала доказ, достатній для підтримки висновку про правдивість основного факту, тягар переконання має покладатись на противника презумпції. Позиція У. Тейера отримала назву теорії «пузиря, що лускає»: коли противник презумпції надає доказ, що суперечить існуванню презюмованого факту, «пузир» презумпції лускає і презумпція зникає. Згідно з цією теорією презумпції підтримують лише передачу тягаря надання доказів [11, с. 611].

Зазначені твердження є свого роду трактуванням презумпції невинуватості за законодавством України, за яким сторона обвинувачення має довести у законному порядку винуватість особи. У випадку недоведення особа вважатиметься такою, яка не вчинила злочинне діяння.

Найбільш чітко, на нашу думку, засада презумпції невинуватості закріплена у Кримінальному кодексі штату Каліфорнія (*Penal Code*). У параграфі 1096 даного нормативного акта закріплено: «Обвинувачений у будь-якій кримінальній справі презюмується невинним доти, поки не буде доведено інше, і в разі розумного сумніву щодо того, що його вина переконливо підтверджена, він має право на виправдання, хоча мета цієї презумпції полягає тільки в покладанні на штат тягаря доведення поза всяким розумним сумнівом (*beyond a reasonable doubt*) його винності ...». Далі в цьому параграфі дається роз'яснення того, що потрібно розуміти під «розумним сумнівом»: «Важливо розуміти - він не буде просто можливим сумнівом, оскільки все, що відноситься до справ людських (*human affairs*), відкрито для якогось можливого або уявного сумніву. Варто зау-

важити, що він (розумний сумнів – уточнення наше) становить собою такий стан справи, при якому після повного зіставлення і розгляду всіх доказів, свідомість присяжних залишається в такому стані, коли вони не можуть сказати, що 145 відчувають тверде переконання в реальності звинувачення (an abiding conviction of the truth of the charge)» [12].

Якщо проаналізувати цю норму, то вона цілком схожа на засаду презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини за чинним КПК України [2, с. 143-145].

Порівнюючи законодавство США та України, щодо закріплення та регламентації принципу презумпції невинуватості, можемо проаналізувати нещодавні події, що стосувалися скасування статті 368-2 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за так зване незаконне збагачення. В Українському законодавстві до 2019 року існувало грубе порушення принципу презумпції невинуватості, тому що у Кримінальному кодексі України було закріплено покарання для посадових осіб за незаконне збагачення, і тим самим ця норма нібито зобов'язувала самого підозрюваного довести законність його статків. У лютому 2019 року Конституційний суд України визнав цю норму неконституційною.

Що стосується ситуації з закріпленням незаконного збагачення в американському законодавстві, то США, які зробили дуже багато у сфері протидії корупції, відмовилися криміналізувати незаконне збагачення та ратифікувати статтю 20 Конвенції ООН щодо незаконного збагачення саме через суперечність вказаної норми презумпції невинуватості, закріпленої у Конституції США.

Правосуддя США переслідує корупціонерів за кримінальними статтями, в яких відсутні неконституційні конструкції і український законодавець повинен врахувати наведені аргументи та приділити увагу якості законів й відповідності їх Конституції.

Конституційний Суд не підлаштовується під політичну кон'юнктуру, не виконує замовлень, а здійснює свою надважливу конституційну функцію збереження та захисту конституційного порядку в країні [13].

Отже, ми можемо дійти висновку, що регламентація і законодавче закріплення презумпції невинуватості, що стосується незаконного збагачення як і в Україні, так і в США, станом на сьогодні врегульовано однаково.

Висновки

Проаналізувавши законодавство США і Великобританії, ми спостерігаємо певну схожість у регламентації принципу презумпції невинуватості. Презумпція невинуватості, закріплена в правовій системі США, за більшістю основних положень тотожна з презумпцією невинуватості в законодавстві Великобританії.

Особливістю кримінального процесу та судочинства англо-американської правової системи є визнання обвинуваченим своєї вини у вчиненні злочину, що має вирішальне значення. У випадку його зізнання під час судового розгляду, справа не розглядається по суті. Аналіз принципу презумпції невинуватості в правових системах США та Великобританії ускладнений відсутністю законодавчого врегулювання і тісно пов'язаний з ученням про обов'язок доказування. Для романо-германської правової системи притаманний відносно абстрактний характер інформативності норм права.

Норми права встановлюють загальні правила поведінки на підставі принципів і правових доктрин. Це відрізняє романо-германську правову сім'ю від англосаксонської, де норми права створюються, переважно, судами під час розгляду конкретних кримінальних справ.

Література

1. Ларин А. М. Презумпция невинности. Юридическая литература. 1982. С. 220 с.
2. Любавіна В.П. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини як засада кримінального провадження: дисертація кандидата юридичних наук. Ірпінь. 2018. с. 276.
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

7. Фулей Т. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи. *Слово Національної школи суддів України*. №1(1). 2020. С.39-53.

8. Апарова Т. В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия. Институт международного права и экономики. «Триада Лтд». 1996. 157 с.

9. Гуценко К. Ф. Головки Л. В. Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств: підручник. Издательство «Зерцало-М». 2002. с. 528.

10. Black's Law Dictionary: Definitions of the terms and phrases of American and English jurisprudence. Ancient and modern By Henry Campbell Black, Joseph R. Nolan, Jacqueline M. Nolan-Haley. West Publishing Company Published by West Pub. Co., 1991. 1136 p.

11. Ляшенко Р. Д. Досвід США, Іспанії та Франції щодо закріплення презумпцій у законодавстві та застосування у практичній діяльності. *Право і держава*. Випуск 23. 2012. С. 610 – 616.

12. The Penal Code of California. URL: <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml>.

13. Шевчук С. Глава КС про скасування статті щодо незаконного збагачення: «у США також немає цієї статті». *Українська правда*. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/02/28/7208015>.

SUMMARY

This article focuses on the analysis of the regulation of the presumption of innocence and proof provision of the guilt in the enforcement practices of Ukraine, the UK, and the USA.

There was conducted comparative legal research of the emergence, formation, content, and meaning of the presumption of innocence in both domestic and foreign law. There was also analyzed the legal implementation of the presumption of innocence in Ukrainian, English, and American legislation.

The article analyses the role of presumption of innocence and its functions.

Many scholars have already considered the importance of the presumption of innocence in criminal proceedings in general. However, issues related to a comprehensive study of this principle in comparative law, given the current changes in the European integration process and ratified international law, as well as foreign legislation, are not researched well enough.

The article analyzes the national criminal procedure legislation and foreign legislation, which defines the basic provisions of the presumption of innocence and ensuring the proof of guilt.

This study will highlight the unifying and the differentiating aspects of the implementation and regulation of the principle of presumption of innocence and of ensuring proof of guilt in Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal systems.